

УДК 339.9.012

Рудковська Є. В.,*магістр факультету міжнародних економічних відносин Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара*

РОЗВИТОК ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КРАЇН ЦСЄ ТА БАЛТІЇ ЗА УМОВ СТАНОВЛЕННЯ В НИХ СОЦІАЛЬНО- ОРІЄНТОВАНОЇ МОДЕЛІ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті досліджено розвиток зовнішньоекономічної діяльності країн ЦСЄ та Балтії на сучасному етапі. Визначено рівень соціалізації зовнішньоекономічної діяльності цих країн. Внесені пропозиції щодо усунення недоліків у їх зовнішньоекономічній діяльності.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, ринкова економіка, товарна структура експорту, товарна структура імпорту, зовнішня торгівля, квота, соціалізація, соціальні стандарти.

The article investigates the development of foreign economic activity of CEE and Baltic countries at the present stage. Level of socialization of foreign economic activities of these countries is detected. Suggestions in relation to the removal of failings in their foreign economic activity are made.

Key words: foreign economic activity, market economy, commodity export structure, commodity import structure, foreign trade, quota, socialization, social standards.

Постановка проблеми. На початку 90-х рр. ХХ ст. країни ЦСЄ та Балтії зіткнулися зі значними соціально-економічними деформаціями: у регіоні були високими рівні безробіття та інфляції, на ринках відчувався дефіцит багатьох товарів, через державну централізацію зовнішньоекономічної діяльності стали неактивними виробники, експортери, інвестори регіону, доходи населення опинилися на дуже низькому рівні. Країни ЦСЄ та Балтії зрозуміли: слід негайно внести зміни до внутрішньої та зовнішньої економічної політики, відмовитися від централізованого управління економікою, побудувати ринкові механізми і, що найголовніше, надати усім цим перетво-

ренням соціального спрямування, тобто усі ці перетворення здійснювати з урахуванням того, яку користь вони принесуть громадянам цих країн. Фактично, було вирішено побудувати соціально-орієнтовану ринкову економіку, тобто таку, як у розвинених країнах (США, Японії, країнах Західної Європи).

Ці завдання ставилися центрально-, східноєвропейськими та прибалтійськими країнами на початку 90-х рр. XX ст. З тих пір минуло багато часу і відбулися значні зміни. Досліджувані держави інтегрувалися із соціально-орієнтованими країнами Західної Європи, ввійшли до могутнього економічного блоку ЄС, беруть активну участь у міжнародному поділі праці. У зв'язку з цим цікаво дізнатися, які ж зміни відбулися у зовнішньоекономічній діяльності країн ЦСЄ та Балтії під впливом вищезазначених завдань, як розвивається їхня зовнішньоекономічна діяльність в умовах побудови соціально-орієнтованої ринкової економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню зовнішньоекономічної діяльності країн ЦСЄ та Балтії значну увагу в своїх розробках приділив польський фахівець Г. Колодко [2]. У роботах В. Адамика [1], В. Гришкіна [3] проаналізовано вплив економіки кожної країни на соціальні процеси та явища в державі, встановлено, яка залежність існує між зовнішньоекономічною політикою країни та рівнем життя її населення, як "впізнати" країну з соціально-орієнтованою зовнішньоекономічною діяльністю. Але роботи науковців мають суто теоретичний характер, оскільки жоден з них не досліджує конкретні країни чи регіони, обмежуючись загальнотеоретичним матеріалом. Цей аргумент виступає на користь вивчення зовнішньоекономічної діяльності країн ЦСЄ та Балтії з точки зору її соціального спрямування.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є оцінка впливу зовнішньоекономічної діяльності на процес розбудови країнами ЦСЄ та Балтії соціально-орієнтованої ринкової економіки, а також виявити недоліки у зовнішньоекономічній діяльності даних країн та запропонувати шляхи їх усунення.

Викладення основного матеріалу. Зовнішньоекономічна діяльність країн ЦСЄ та Балтії у тому вигляді, в якому вона існує зараз, формувалася протягом двох останніх десятиліть. Зміни у ній почалися на початку 90-х рр. з реформування країнами регіону своєї митної політики.

Так, у 80-90-х рр. досліджувані країни подали заявки на вступ до ГАТТ / СОТ. У 1995 р. в організацію були прийняті Угорщина, Польща, Словаччина, Румунія, Чехія, Словенія, в

1996 р. – Болгарія, в 1999 р. – Латвія та Естонія, в 2001 р. – Литва. З одного боку, членство у СОТ змусило країни ЦСЄ та Балтії зменшити тарифні та нетарифні обмеження, які застосовувалися ними для захисту внутрішнього ринку, проте, з іншого боку, участь у СОТ гарантувала цим державам рівноправні торговельні відносини з торговими партнерами в межах СОТ на основі режимів найбільшого сприяння та недискримінаційності. Виробники та експортери досліджуваного регіону опинилися у нових умовах діяльності – вони втратили безпосередній захист з боку держав, але натомість отримали лібералізований доступ на ринки багатьох країн світу, доступ до вирішення торгових суперечок у межах СОТ, знизили власні витрати на ведення бізнесу, в тому числі витрати від дискримінаційних заходів.

З середини 1990-х р. у межах таких об'єднань, як "ЕФТА" (Європейська угода про вільну торгівлю) та "СЕФТА" (Центральноєвропейська угода про вільну торгівлю) країни Західної та Центрально-Східної Європи уклали між собою низку угод про преференційну та вільну торгівлю, які передбачали поступове зниження митних та інших торгових бар'єрів для промислових та сільськогосподарських товарів.

З 1998 р. почався процес підписання угод про асоційоване членство між ЄС та країнами ЦСЄ та Балтії, у результаті чого ще більше розширився взаємний доступ до ринків товарів та послуг.

Реалізація усіх договорів, підписаних між Євросоюзом та десятима країнами ЦСЄ та Балтії, а також виконання цими країнами своїх обов'язків, зумовлених членством в СОТ, призвели до відміни значної кількості тарифів та квот, до створення умов, що сприяли активній економічній діяльності громадян країн ЦСЄ та Балтії. Це означає, що до початку 2000-х рр. досліджувані країни побудували бажану ефективну митну політику.

Вдала митна політика надала можливість країнам ЦСЄ та Балтії з 2000-х рр. проводити "зразкову" зовнішньоторговельну діяльність.

Для вивчення особливостей зовнішньої торгівлі регіону нами було здійснено дослідження макроекономічних показників таких країн, як Польща, Словенія, Литва та Румунія. При виборі країн був врахований географічний чинник (Польща та Словенія розташовані у Центральній Європі, Литва та Румунія – у Східній) та часовий (Польща, Словенія та Литва приєдналися до ЄС у 2004 р., Румунія – у 2007 р.).

Починаючи з 2000 р., обсяги зовнішньої торгівлі чотирьох вищезазначених країн постійно зростають, що відповідає змі-

нам у їх митній політиці. Так, у 2007 р. зовнішньоторговельний обіг Польщі становив 354404 млн. дол. США, що в 3,5 рази більше аналогічного показника за 2000 р., у Словенії зовнішньоторговельний обіг збільшився в 3 рази (у 2007 р. він склав 71417 млн. дол. США), у Литві – в 4 рази (48509 млн. дол. США), у Румунії – майже в 5 разів (130621 млн. дол. США).

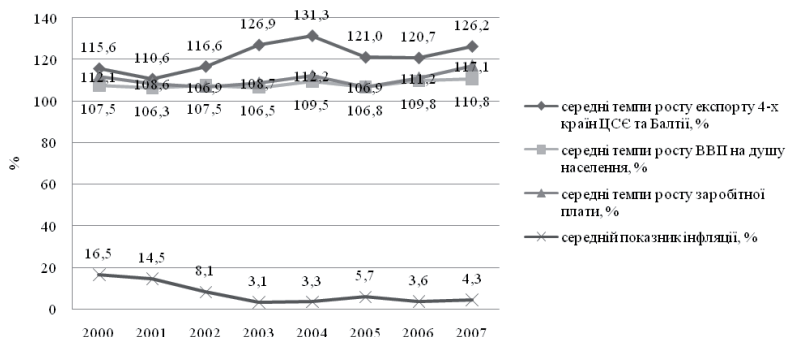
У країн ЦСЄ та Балтії, які ввійшли до ЄС у 2004, перед вступом до ЄС середні показники росту експорту та імпорту становили 113% і 108,5% відповідно. Після 2004 р. ці показники збільшилися до 122,4% і 122,7% відповідно. Для Румунії, яка набула членства у Європейському Союзі у 2007 р. також відзначається ріст цих показників (перед вступом до ЄС середні показники росту експорту та імпорту становили 119,2% і 121,5% відповідно, після вступу – 128,4% і 137,7%).

Значення експортних квот зазначених країн також щорічно збільшується. У 2007 р. експортна квота Польщі становила 39,8%, Словенії – 78,5%, Литви – 55,3%, Румунії – 30,5%, що свідчить про високий ступінь їх залучення у світову економіку.

Знаючи про існування залежності між показниками зовнішньої торгівлі та такими соціально-економічними показниками розвитку країни, як ВВП на душу населення, розмір заробітної плати, рівень інфляції, можна припустити, що зі стрімким зростанням у 2000-2007 рр. обсягів експорту країн ЦСЄ та Балтії (Польщі, Словенії, Литви та Румунії), так само стрімко зростали в цей період і їхні соціально-економічні показники, окрім інфляції – вона мала "дзеркально" зменшуватися (рис. 1).

Динаміка середніх значень макроекономічних та соціальних показників країн ЦСЄ та Балтії (рис. 1) загалом підтверджує сформоване припущення. Інша справа, що соціальні показники, навіть незважаючи на їхнє зростання, сьогодні все одно далекі від встановлених соціальних стандартів. Це, до речі, стосується усіх країн регіону.

Не можна залишати поза увагою той факт, що з 2000 р. сальдо зовнішньої торгівлі обраних для аналізу країн залишається від'ємним. У більшості з країн від'ємне сальдо щороку зростає: станом на 2007 р. сальдо зовнішньої торгівлі Польщі становило -19564 млн. дол. США, сальдо Словенії – -23 млн. дол. США, Литви – -6153 млн. дол. США, Румунії – -29253 млн. дол. США. Ця тенденція перевищення експорту над імпортом може в деякого викликати занепокоєння, але не варто робити поспішних висновків до аналізу товарної структури імпорту.

Рис. 1. Динаміка середніх значень макроекономічних та соціальних показників країн ЦСЄ та Балтії у 2000 – 2007 р. *

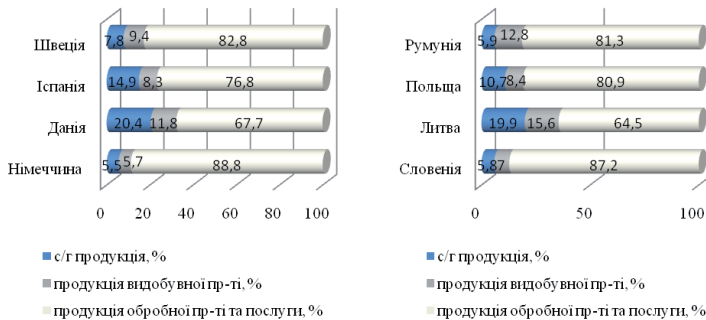
* Складено автором за даними [4]

Отже, для повноцінного аналізу зовнішньої торгівлі країн ЦСЄ та Балтії, окрім кількісних показників, необхідно дослідити якісні показники зовнішньої торгівлі, товарну та географічну структуру експорту та імпорту.

Товарна структура експорту країн ЦСЄ та Балтії сьогодні дуже схожа на товарну структуру експорту країн, які мають статус соціально-орієнтованих економік. Доводить цю подібність наведене нижче порівняння товарних структур експорту Польщі, Словенії, Литви, Румунії та розвинених країн зі складу ЄС (рис. 2). Для порівняння були обрані розвинені країни, які ввійшли до ЄС на різних етапах його розширення (Німеччина у 1957 р. стала засновницею ЄЕС, у 1973 р. до ЄЕС ввійшла Данія, у 1986 р. – Іспанія, у 1995 р. до ЄС приєдналася Швеція).

Згідно з рис. 2., в усіх країнах (старих та нових членах ЄС) розвинуті однакові галузі – сфера послуг і обробна промисловість. Частка сільськогосподарської продукції у експорті країн ЦСЄ та Балтії незначна: її збільшенню перешкоджає практика торгових контингентів на сільськогосподарську продукцію в межах ЄС. Невеликою є також частка продукції видобувної промисловості: наявна кількість природних ресурсів не дозволяє займатися їх експортом у великих масштабах. За таких умов (рис. 2) країнам ЦСЄ та Балтії залишається розвивати обробну промисловість та сферу послуг, які, з погляду економічного та соціального розвитку будь-якої країни, є найбільш позитивними секторами економіки. Отже, експорт країн ЦСЄ та Балтії можна назвати таким, що має соціальне спрямування.

Товарна структура імпорту досліджуваних країн також схожа на товарну структуру імпорту країн з соціально-орієнтованою ринковою економікою (рис. 3). При порівнянні товарних структур імпорту розвинених країн зі складу ЄС та країн ЦСЄ та Балтії (рис. 3) виявлено залежність старих і нових учасників Євросоюзу від поставок продукції видобувної (нафта і нафтопродукти, природний газ, чорні метали, сталь, залізо) та обробної промисловості (машини та устаткування, продукція хімічної та легкої промисловості та інша готова продукція), від імпорту послуг (освітніх, туристичних, комп'ютерних, науково-дослідних). Щодо сільськогосподарської продукції, і ті, й інші забезпечені нею достатньо, тому імпортують її у невеликих обсягах.

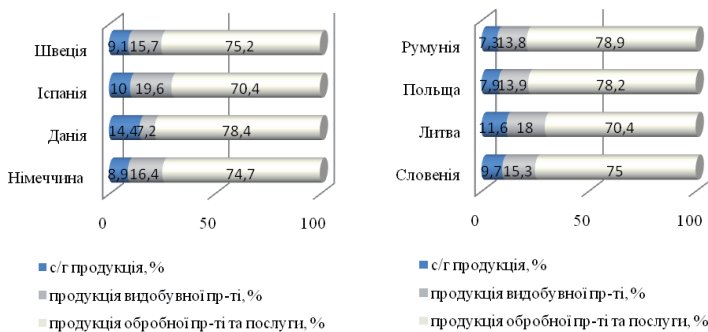
а) країни з соціально-орієнтованою ринковою економікою   б) країни ЦСЄ та Балтії

Рис. 2. Порівняння товарних структур експорту країн ЦСЄ та Балтії і країн з ринковою економікою станом на 2007 р. *

*Складено автором за даними [4]

Співставлення поданих напередодні від'ємних сальдо зовнішньої торгівлі із даною товарною структурою імпорту дозволяє дійти висновку, що перевищення імпорту над експортом зумовлене, перш за все, високою вартістю товарів та послуг, які ввозяться з-за кордону. Завдяки цим товарам та послугам у регіоні вже сьогодні спостерігається розвиток інноваційно-орієнтованих галузей економіки, збільшення обсягів виробництва та експорту, зростання чисельності зайнятих, зростання кваліфікаційного рівня працівників та інші позитивні соціальні ефекти. Отже, з огляду на соціальну значимість вищезазна-

чених статей імпорту, від'ємне сальдо країн ЦСЄ та Балтії не повинно викликати занепокоєння.

а) країни з соціально-орієнтованою б) країни ЦСЄ та Балтії
ринковою економікою

Рис. 3. Порівняння товарних структур імпорту країн ЦСЄ та Балтії і країн з ринковою економікою станом на 2007 р. *

* Складено автором за даними [4]

Розглядаючи товарну структуру імпорту, не можна не відзначити зростання темпів росту імпорту послуг у досліджуваних країнах в останній час. Так, у 2007 р. темпи росту імпорту послуг у Польщі становили 125,2% (для порівняння темпи росту імпорту товарів – 128,1%), у Словенії – 129,9% (130,6%), у Литві – 126,9% (125,0%), у Румунії – 146,0% (136,6). Високі темпи росту імпорту послуг і навіть перевищення їх над темпами росту імпорту товарів (для деяких країн) свідчить про те, що у громадян країн ЦСЄ та Балтії є кошти не тільки на продукти харчування, одяг, оплату житла, а й кошти на задоволення культурних, духовних потреб (освітні, туристичні послуги тощо); причому таких коштів у них з кожним роком все більше. Це значить, що якість життя населення регіону постійно зростає, а імпорт несе соціальну відповідальність.

Дослідження географічної структури зовнішньої торгівлі дало такі результати. Найбільшими споживачами продукції з ЦСЄ та Балтії є ЄС, Росія, США, Україна, Туреччина, Норвегія, Сербія, Крит, Білорусія, Того, Боснія і Герцеговина, Молдова і Швейцарія. Найголовнішими постачальниками товарів та послуг у цей регіон є: ЄС, Росія, Китай, Туреччина, Україна,

Південна Корея, США, Білорусія, Японія, Крит, Тайбей, Казахстан, Сербія.

Серед усіх торговельних партнерів країн ЦСЄ та Балтії найголовнішим є ЄС, у межах якого замкнуті 72,2% зовнішньої торгівлі (або 74,4% експорту і 70% імпорту) країн - "новачків".

Географічна концентрація зовнішньої торгівлі центральноєвропейських, східноєвропейських та прибалтійських країн може декому здатися небезпечною. Але такі оцінки є безпідставними, бо торгівля здійснюється в межах потужного та політично і економічно стабільного інтеграційного блоку (ЄС), у торговельній практиці якого існує правило надання пріоритетів внутрішнім експортерам та імпортерам.

Єдине, що розцінюється як недолік у географічній структурі зовнішньої торгівлі країн ЦСЄ та Балтії, так це високий показник географічної концентрації імпорту енергоносіїв. Найбільшим постачальником нафтопродуктів та природного газу в регіон є Росія, частка якої в загальному обсязі імпорту нафти країнами ЦСЄ та Балтії становила станом на 2007 р. понад 20%, частка в загальному обсязі імпорту природного газу – до 30%. Від Росії залежить і робота багатьох підприємств у ЦСЄ та Балтії, і якість життя громадян країн регіону (опалення в їхніх домівках, газопостачання). Це дозволяє РФ диктувати імпортерам ціни на енергоресурси, умови поставок тощо.

Подібний стан речей є не просто невідгданним для країн ЦСЄ та Балтії, він є загрозливим для них, що підтверджують події 2009 р., коли Росія через газовий конфлікт з Україною припинила поставки природного газу по українським трубопроводам у Європу. Через відсутність в останньої альтернативних джерел енергоносіїв зупинили роботу підприємств, під загрозою опинилося життя громадян європейських країн.

Висновки. У ХХІ столітті зовнішньоекономічна діяльність країн ЦСЄ та Балтії зазнала суттєвих перетворень. Завдяки розпочатим у 90-х рр. ХХ ст. реформам у митній політиці, зближенню з розвиненими країнами Західної Європи досліджувані держави за останній час значно наростили обсяги зовнішньої торгівлі, досягли високих значень експортних квот. Країнами ЦСЄ та Балтії на сьогодні сформовано такі товарні структури експорту та імпорту, що дуже схожі до товарних структур зовнішньої торгівлі розвинених країн. Подібні зміни у зовнішньоекономічній діяльності не могли не відобразитися на житті громадян: останнім часом заробітна плата, ВВП на душу населення в досліджуваних країнах зростають, інфляція зменшується.

Загалом зовнішньоекономічну діяльність країн ЦСЄ та Балтії можна охарактеризувати як таку, що має соціальне спрямування та несе соціальну відповідальність. Недоліком зовнішньоекономічної діяльності є тільки те, що вона не забезпечує досягнення соціальних стандартів, і те, що незмінною при її здійсненні залишається географічна структура зовнішньої торгівлі (імпорту).

Наблизити до соціальних стандартів власні соціальні показники країнам ЦСЄ та Балтії пропонується шляхом збільшення у товарній структурі експорту частки обробної промисловості та послуг, тобто частки соціально-орієнтованих галузей. Щодо географічної структури імпорту, то центральноєвропейським, східноєвропейським та прибалтійським країнам необхідно послабити свою залежність від російських поставок енергоресурсів, розширити перелік імпортерів енергоресурсів у регіон, серед яких можуть бути: Іран, Алжир, Ангола, Лівія, Єгипет, Нігерія, Казахстан, Туркменістан та Азербайджан.

Література

1. Адамик В. Вплив структури зовнішньої торгівлі країн з перехідними економіками на добробут їх громадян // Вісник Тернопільського державного економічного університету. – 2006. – №2. – С. 92-103.
2. Колодко Г. От шока к терапии. – М., 2000. – 480 с.
3. Гришкін В.О. Соціалізація економіки України: теорія, методологія, перспективи: Монографія. – Дніпропетровськ: Пороги, 2005. – 509 с.
4. Офіційний сайт Європейського Союзу // www.eu.org